

O'QUVCHILARGA MATN MAZMUNIDAN CHETGA CHIQUISH TAVSIFIDA BERILADIGAN UY VAZIFALARINI TASHKIL ETISH

Qoraboyev H.K.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, uyga vazifa, mustaqil fikrlash, ijodiy topshiriq, natija, hamkorlikdagi faoliyat, samaradorlik.

Ключевые слова: начальное образование, домашнее задание, самостоятельное мышление, творческая задача, результат, совместная деятельность, эффективность.

Key words: primary education, homework, independent thinking, creative task, result, cooperative activity, efficiency.

Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarni o'qish materiallari asosida mustaqil fikrlashga o'rgatishning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati katta. Tabiat hodisalari, jamiyatdagi o'zaro munosabatlar, inson hayoti haqidagi ma'lumotlar o'quvchilarni o'yga solishi, ular haqida mushohada yuritishi matn doirasida cheklangan holda kechsa, matn mazmunidan chetlashish fikrlash erkinligi, ko'proq o'ylash uchun yo'l ochadi. Zero, matnlardagi ma'lumotlarga, hayot haqiqatlariga qiziqish uyg'otish uchun matnlarda keltirilgan faktlar bilan chegaralanib bo'lmaydi. Uy vazifasini olgan o'quvchi o'zida uyg'ongan fikrlarga dastlab matndan javob qidiradi, voqea-hodisalarning sabablari haqida mushohada yuritadi va ularni tushunishga harakat qiladi, o'z hayot tajribasini ishga soladi, ko'rgan-kechirganlarini ko'z oldiga keltiradi. Bu jarayonlar darsda to'liq amalga osha olmaydi: u uyda o'quv matni ustida ishlash zaruriyatini his etadi. Matn ustida darsda olib boriladigan ishlar ko'p aspektli bo'lgani uchun hammasini bajarishning sira ham iloji yo'q. Ayrim holatlarda o'qituvchi keyingi darsda yangi mavzuni tushuntirish va mustahkamlashga ko'proq vaqt ajratish zaruriyatini sezsa, uy vazifasi hajmini nisbatan toraytirishi mumkin. Lekin bu uy vazifasini shu darsda nazorat qilishdan voz kechish kerak degani emas.

Q.Husanboyeva, R.Niyozmetovavlarning “Adabiyot o‘qitish metodikasi” nomli metodik qo‘llanmasida ta’kidlanganidek, “...uy vazifasi sifatida matnni qayta o‘qishni emas, balki kuzatish ishlarini, tajribalar o‘tkazishni, har xil ijodiy ishlarni bajarishni topshirish lozim. Aks holda bu ixtiyorsiz ravishda o‘quv materialini mexanik tarzda eslab qolishga olib keladi” [1.24]. Uy vazifalarini bajarish sinfdan, maktabdan tashqari ishlar sirasiga kirmaydi, ular maktab ta’limining bir ko‘rinishi sifatida amal qiladi.

“Методика преподавания русского языка в школе” nomli darslikda o‘quvchilarni turli ma’lumotnomalardan foydalanishga o‘rgatish foydali ekanligi ta’kidlanar ekan [2.53], bu ish ko‘proq uyda ado etilishi uchun imkoniyatlar ko‘proqligiga urg‘u beriladi. Albatta, buning uchun qisman 3-sinfda, asosan 4-sinf bolalarini barcha turdagi ma’lumotnomalardan, jumladan, izohli lug‘atdan qay tarzda foydalanish mumkinligi bilan tanishtirish, shu ishga odatlantirish zarur. Ma’lumotnomalar so‘zlarning, so‘z shakllarining ma’nosini anglashga yordam beradi. Ayni paytda, o‘quvchilar fikr bayon qilish, o‘z fikrlarini gaplar vositasida ifodalash ehtiyoji bilan tegishli qoidalarni qidiradilar. Matn tuzishga doir ayrim qoidalar o‘qituvchi tomonidan berib borilishi mumkin. Bu ishda muallimga N.I.Bekniyazovaning “Boshlang‘ich sinflar ona tili darslarida o‘quvchilarga matn yaratishni o‘rgatish metodikasi (ta’lim o‘zbek va qoraqalpoq tillarida olib boriladigan maktablar misolida)” nomli monografiyasi [3.143] asqotishi mumkin.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qish bo‘yicha matndan chetga chiqqan holda uy vazifalarini belgilashda o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil etish imkoniyatlarini nazarda tutish kerak bo‘ladi. E’tirof etish zarurki, darslarda bunday imkoniyatlarni yaratish juda qiyin: sinf o‘quvchilari bilan olib boriladigan yalpi ishlar jarayonida ularni har mashg‘ulotda birday ijodiy faoliyatga undashning iloji bo‘lmaydi. Bu holatni matndan chetga chiqib belgilanadigan uy vazifalari tavsifidan ham bilish mumkin.

Uy vazifasi boshlanishi berilgan matnni davom ettirish mazmunida bo‘lsa, topshiriq darsda bajarila boshlaydi. Ikki-uch o‘quvchi o‘z variantini aytadi. Uyga har kim o‘z variantini o‘ylab topsin degan vazifa ma’lum qilinadi. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning fantaziyasini ishga tushiradi: bolalar turli voqealarni o‘ylab topishga usta bo‘ladilar. O‘qituvchi uyga vazifa berganda uni tekshirish yo‘sinini ham o‘ylab qo‘yadi. O‘quvchining matnni nima deb davom ettirganligini og‘zaki gapirtirish orqaligina nazorat qilishni mo‘ljallab qo‘ygan bo‘lsa, keyingi darsda o‘quvchilarning hammasini tinglashning iloji yo‘q, albatta. Shuning uchun nazoratning yozma ko‘rinishidan ham foydalanish

imkoniyatini qidirdigan ma'qul. Bu o'rinda o'qituvchi uch xil topshiriqdan birini tanlashi mumkin:

- tayanch (kalit) so'zlardan uch-to'rttasini yozish;
- bir-ikki gapni reja sifatida yozish;
- nima haqda gapirishini mavzu sifatida aks ettirish.

Metodik qo'llanmalarda kalit so'zlar bilan ishlashga katta e'tibor beriladi. Kalit so'zni ajratish uchun o'quvchi avval fikr predmetini aniqlaydi; matnni muhim va ikkinchi darajali mantiqiy bo'laklarga ajratadi; kalit so'z va tushunchalarni topadi; matnning qisqa mohiyatini ifodalash uchun tayanch nuqtalarni belgilab oladi va shularga asoslanib uning muhim jihatlarini ajratadi. Tayanch (kalit) so'zlarni ajratishda o'quvchi ularning ma'nosi va o'zi bayon qilmoqchi fikrlarning umumiy mazmunidan kelib chiqadi.

Kalit so'zlar bilan ishlalanadigan uy vazifalarini berishda peyzajni tasvirlash juda qo'l keladi. Peyzaj atrof olam narsa-buyumlarini, tabiat ne'matlarini ifoda etadi. O'quvchi ijodiy faoliyat orqali tasvirni so'z bilan ifodalashga harakat qiladi.

Uyga berilgan vazifa matndagi biror tushunchani (insoniy fazilatni) qanday tushunganliklarini bayon qilish, ertak qahramonining xatti-harakatiga munosabat bildirishni talab etsa, o'quvchi o'z fikrlarini yozma bayon qiladi. 3-sinf darsligida shunday vazifalardan namunalar berilgan. Masalan:

4-sinf "O'qish kitobi" darsligiga yozilgan "O'qish" nomli o'qituvchilar uchun mo'ljallangan metodik qo'llanmada [4.38] ikki rukn ajratilgan: "Uyga vazifa berish" va "Uy vazifasini so'rash va o'tilgan mavzuni mustahkamlash".

«Uy vazifasini so'rash» ruknida tilga olingan ikki uy vazifasi insho yozish bilan bog'liq:

O'quvchilarning "Ma'naviyat – qalb quyoshi" bo'limidagi she'r va hikoyalar asosida "Inson odobi bilan go'zal" mavzusida yozib kelgan insholari tekshiriladi. Ayrim insholarni o'qib beradilar (56-b.).

O'quvchilar "Mehnat kishini ulug'laydi" mavzusida yozib kelgan kichik hikoyalarini o'qib beradilar (95-b.).

Matnda har xil fazilatli o'quvchilar haqida gapirilgan bo'lsa, ulardan shu fazilatlar haqida fikr bildirish talab etilishi mumkin. Kimningdir yaxshi fazilatini ajratib olish uchun bir necha fazilatdan muhimini tanlab aytishi kerak. Bu o'rinda o'quvchiga mustaqil mulohaza yuritish talab qilinadigan savollar berish orqali insoniy fazilatlar ko'pligiga ishora qilish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchilar uy vazifasi sifatida matnda tasvirlangan bolalarning, ertak qahramonlarining xatti-xatti-harakatlarini tahlil qilishlari, bergan baholarini

matndan misollar keltirib asoslashlari kerak bo‘ladi. Bu narsa ularning bilimini yanada chuqurlashtirish imkonini beradi.

Vazifa matn mavzusida uy inshosini (yoki hikoya, maqola) yozish bo‘lsa, o‘quvchilardan biror mavzuda bir nechta gap yozish talab etiladi. Aslida boshlang‘ich sinflarda insho yoki maqola yozish kabi vazifalar juda kam beriladi. Bu ish ko‘proq 3 - 4 - sinflarda bajariladi.

Insho dastlab nima haqdadir bayon qilish mazmunida bo‘ladi. Keyinroq o‘quvchiga o‘zining mustaqil mulohazalarini qog‘ozga tushirish vazifasi beriladi. Insho bolalarning mustaqil fikrlashini o‘stirishga xizmat qiladi. O‘quvchilardagi fikr mustaqilligining o‘shishini nazorat qilishga imkon beradi.

Insho ijodiy mashq bo‘lgani uchun o‘quvchilarga darslar oralatib uchto‘rttadan gap yozish mashqini topshirib turish foydali. Dastlab so‘z topish, gapni shakllantirish, fikrni izchil davom ettirish kabi qiyinchiliklar tug‘iladi. Shuning uchun o‘quvchilarning amaliy harakatlarini osonlashtirish maqsadida insho yozishni topshirmasdan, ikki-uchta gap yozing deb vazifa bergan ma‘qul.

Aslida insholar inson tafakkurini charxlash, dunyoqarashini kengaytirish, fikrlarini, qarashlarini qat‘iyalashtirish va ma‘naviyatni shakllantirish omili hisoblanadi. O‘quvchining fantaziyasi, xayolot olami beradigan imkoniyatlardan uning o‘zi uchun foydalanish kerak. Uning hayotiy tajribasi kattalarnikiga nisbatan ancha kam, atrof-muhitga munosabati ham sodda va jo‘nroq. O‘quvchini ijodkorlikka yo‘naltirish uning ruhiyatini bezovta qila oladigan, qiziqtiradigan mavzuda yozishga, eng muhimi, tuyg‘ularini, munosabatini so‘z bilan ifodalab berishga qiziqish uyg‘otilganda yengil amalga oshadi[4.54].

O‘quvchilarga ularni o‘ylantiradigan, qiynaydigan yoki sevintiradigan tuyg‘ularga hamohang mavzularda insholar yoqadi. Shuning uchun ularni faqat o‘zi yaxshi bilgan narsasi, ko‘rgan-kechirgan voqea-hodisalari haqida yozishga o‘rgatish kerak.

Uyga matn mazmunida, lekin undan qisman uzoqlashib suratni bir necha gap bilan tasvirlash topshirilsa, vazifa surat mazmunini bayon qilish (nima qanday tasvirlanganini yozish) mashqi sifatida bajariladi. Surat matn mazmunini kengroq tushunishni taqozo etib, o‘quvchilar ma‘naviy kamolotiga katta ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Suratda matn bilan bog‘lanmagan holda biror voqea yoki hodisadan lavha tasvirlangan bo‘lishi mumkin. Bunda o‘quvchiga rasmda tasvirlangan hodisaning boshi yoki oxirini o‘ylab topish, voqea yoki hodisani bir necha gap yozib, og‘zaki hikoyalash uchun turtki beradigan tayanch tayyorlash lozimligi eslatiladi.

Uyga berilgan vazifa tarqatilgan kartochkalardagi topshiriqlar ustida ishlashdan iborat bo'lsa, bunda, masalan, ertaklar mazmuni doirasidan chetga chiqish imkonini beradigan kartochkalar, jumladan, rasimli kartochkalardan foydalaniladi.

3-sinf “O‘qish kitobi” darsligiga yozilgan “O‘qish” nomli o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan metodik qo‘llanmaning [4.162] “Uy vazifasini so‘rash va o‘tilgan mavzuni mustahkamlash” qismida rasimli kartochka ustida qay tarzda ishlash mumkinligi haqida so‘z yuritilgan.

O‘quvchilarga ertak mazmuniga ishlangan rasimli kartochkalar tarqatiladi. So‘ng o‘quvchi tarqatmadagi rasm asosida ertakning rasmda aks ettirilgan qismi mazmunini so‘zlab beradi (133-b.). Darsda boshlangan ushbu mazmundagi ishni yozma bajarish uyga vazifa qilib topshirilishi mumkin, lekin bu safar kartochkalar almashtirilgan holda tarqatilgani ma’qul.

Uy vazifasi matnning til xususiyatlari bilan bog‘liq mashq bajarish mazmunida bo‘lsa, asosan gaplarni o‘qish (sintagmatik o‘qish), gaplarni o‘zaro bog‘lash (bog‘lovchili bog‘lanish, olmoshli bog‘lanish), gaplardan fe‘llarning zamon shakli jihatidan uyg‘unligini izohdash kabi o‘qish fanini ona tili fani bilan integratsiyalash imkonini beruvchi til hodisalari ustida ish olib boriladi. Ushbu masalalar R.Yo‘ldoshev, M.Risiyeva, K.Mavlonova, Ya.T.Umarovalar tomonidan keng yoritilgan.

“Методика преподавания русского языка в школе” nomli darslikda ona tiliga doir ko‘nikma va malakalarni mustahkamlash haqida shunday fikr bildiriladi: “O‘qituvchilar amaliyotida yana bir funktsiya – ko‘nikma va malakalarni mustahkamlash funktsiyasi keng amalga oshiriladi. Bu narsa o‘quvchilar tomonidan ko‘pincha na uy vazifasi va na asosiy yangi mavzu bilan bog‘lanmagan bir qator umumsinfy va individual mashqlarni bajarishda o‘z ifodasini topadi. Natijada uy vazifasini tekshirish jarayoni cho‘zilib ketadi...”. Bizningcha, matnning til xususiyatlari bilan bog‘liq mashq bajarish o‘qish bo‘yicha darsda olib boriladigan ishlar mazmunini boyitadi, chunki matn mazmunini to‘g‘ri tushunish, fikrni yozma bayon qilish ana shunday mashqlarning darsda bajarilishini va uyda davom ettirilishini taqozo qiladi.

Matn tahlili bevosita o‘qish savodxonligi bilan bog‘langani uchun bunday ishlar ham darsda boshlanib, uy vazifasi sifatida topshirilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, “Menga yoqqan sahifa” mavzusi ustida ishlash uchun avval o‘quvchi tomonidan o‘rganilgan asardan o‘ziga ma’qul bo‘lgan sahifa ajratib olinadi. So‘ng parcha mazmuniga mos sarlavha topish; uning asar umumiy mazmuniga ta’siri; sahifaning badiiy qiymati; uni tanlashga asos bo‘lgan sabablar; olingan taassurotlar; bu sahifa o‘quvchida qanday fikr, tuyg‘u

va orzularni uyg'otgani kabi masalalar yoritiladi. Shundan keyingina aytish yoki yozish lozim bo'lgan fikrlar rejalashtiriladi. Qarash va xulosalar yozma yoki og'zaki tarzda bayon etiladi.

Uy vazifasi biror matnni mustaqil o'qish bo'lsa, matn o'tilayotgan mavzudan chetga chiqadigan mazmunda bo'lsa, kitobxonlik savodxonligi ustida olib boriladigan ishlar sirasida o'ziga xos ta'limiy ahamiyat kasb etadi. Bunda ayrim o'quv materiallarining o'quvchilar tomonidan mustaqil o'qib chiqilishi ularni hayotda duch kelinadigan turli vaziyatlarga tayyorlash (masalan, biror tibbiy dori-darmon yo'riqnomasini o'qish, kelgan biror xat bilan tanishish va h.k.) xizmat qiladi. Lekin shunday asarlar borki, ularni o'quvchilar o'qituvchining yordamisiz o'zlashtirishlari qiyin. Ular hajman uncha katta bo'lmasa-da, lekin til xususiyati jihatidan murakkab bo'ladi. Tabiiyki, bunday matnlar mustaqil o'qish uchun berilmaydi. Notanish matnni mustaqil o'qish asosan bolalarning so'z boyligi ancha oshgan davr – 3-sinfdan boshlanadi. Shubhasiz, o'qituvchi matnning tili, o'quvchilarning bilim saviyasi, yosh xususiyatlari, hayot tajribasini hisobga olgan holda matn tanlaydiki, shu jarayonning o'zida samaraga erishish ma'lum darajada bashorat qilinadi. O'quvchilar matn ustida qanday ish olib borish kerakligi haqida muayyan tajriba orttira boshlaganlari uchun ushbu tajribalarini yangi vaziyatda ishga soladilar. Ayni paytda o'qituvchilari ulardan nimalarni so'rashi mumkinligini chamalab ham qo'yadilar.

Ilgari mazmuni tanishilmagan matnni mustaqil o'qib mazmunini tushuna olish malakasi o'quvchilarda o'z qobiliyatiga qat'iy ishonch, har qanday vaziyatga tayyor bo'lish, o'z mehnatidan qanoatlanish hissini shakllantirish imkonini beradi. O'quvchida shu yo'l bilan tanishilgan ma'lumotlarni kimgadir aytish, kim bilandir shu ma'lumotlar haqida suhbatlashish istagi ham paydo bo'ladi. Bu hol ta'limning informativ qiymatini oshiradi. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim oluvchilarning mutolaaga bo'lgan qiziqishini tarbiyalaydi.

Adabiyotlar:

1. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2017. – 259-b.
2. Методика преподавания русского языка в школе: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / М. Т. Баранов, Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладыженская, М. Р. Львов; Под ред. М. Т. Баранова. - М.: Издательский центр "Академия", 2001.– с. 73.
3. Bekniyazova N. Boshlang'ich sinflar ona tili darslarida o'quvchilarga matn yaratishni o'rgatish metodikasi (ta'lim o'zbek va qoraqalpoq tillarida olib boriladigan maktablar misolida): Monografiya. – Toshkent: "Fan va texnologiyalar", 2012. – 160 b
4. O'qish: 3-sinf. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma /Gulzoda Boymurodova, Xadicha Sattorova, Shahnoza Muslimova, Fotima Karimova, Gulsara Saydaliyeva, Zahro Kabilova. – T.: "Sharq", 2016. – 176 b.

5. Umarova Ya.T. Til ta'limida matn tahlili orqali o'quvchilarda pragmatik kompetensiyani rivojlantirish ... PhD diss. – Namangan, 2020. – 155 b.;;

6. Yo'ldoshev R., Rixsiyeva M. Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi. – Toshkent: “Fan va texnologiyalar”, 2019. – 157 b

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga matn mazmunidan chetga chiqish tavsifida beriladigan uy vazifalarini tashkil etishning ilmiy- metodik jihatlari o'rganilgan. Matn mazmunidan chetga chiqish tavsifida beriladigan uy vazifalar o'quvchilar mustaqil fikrlashini rivojlantirishdagi o'rnini asoslangan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье изучаются научно-методические аспекты организации домашнего задания учащимся начальных классов по описанию отклонений от содержания текста. Роль домашнего задания в развитии самостоятельного мышления учащихся основана на описании отклонений от содержания текста.

SUMMARY

In this article, the scientific-methodical aspects of the organization of homework given to primary school students in the description of deviations from the content of the text are studied. The role of homework in the development of students' independent thinking is based on the description of deviation from the content of the text.